

ბატონყმობა რუსეთსა და საქართველოში

(1911 წელი)

ორმოცდაათი წლის წინად მოხდა ერთი დიდი და მეტად კეთილი ცვლილება. 19 თებერვალს 1861 წელსა გამოიცა უკაზი, ანუ ბრძანება. ხელმწიფე იმპერატორის ალექსანდრე მეორისა, რომლის ძალით უქმდებოდა და ისპობოდა ბატონ-ყმობა რუსეთში. ჩვენში, საქართველოში, ამ სასიხარულო და სანეტარო ცვლილებამ დაიგვიანა სამის წლით, და იგი გამოაცხადა კავკასიის ნამესტნიკმა, დიდმა მთავარმა მიხეილ ნიკოლოზის ძემ, მხოლოდ 1864 წელს ნოემბერში.

ჯერ გავითვალისწინოთ, რა იყო ბატონ-ყმობა როგორც რუსეთში, ისე ჩვენში.

ბატონ-ყმობის დროს თითქმის მთელი ერი განიყოფებოდა ორ ნაწილად: ბატონებად და ყმებად. ბატონებად იყვნენ თავადაზნაურნი, ყმებად - გლეხები.

ბატონებს საკუთრებად ჰქონდათ დაჩემებული ყველა უძრავი ნაწილი სამშობლოსი: სახნავ-სათესი, ტყე და ველი, მთა და ბარი, ერთის სიტყვით მთელი მიწა-წყალი. ისინი პირადად არც ხნავდნენ, არც სთესდნენ, არც მკიდნენ, არც ლეწავდნენ, არც ფქვავდნენ, არც უვლიდნენ ვენახებსა, არც კრეფდნენ დასაწურავად ყურძენსა, არც აშენებდნენ სახლებსა, არც ჰკერავდნენ ტანისამოსსა და ყოველს გვარს ხელობას და სამუშაოს მოშორებულნი იყვნენ. იდგნენ სასახლეებში, რომელნიც აშენებულნი იყვნენ ყმების მარჯვენით. ბატონები იკვებებოდნენ ყმების ოფლით მოყვანილ პურითა და ღვინით, შეექცეოდნენ ხორცსა, რომელსაც აძლევდა საკლავი საქონელი, გამოზრდილი ყმებისაგან, და სხვანი. ბატონები ქეიფობდნენ, ლხინობდნენ, ქორმეძებრებით დანადირობდნენ და ხანდახან ერთობოდნენ ლექსებისა და მოთხრობების კითხვით. მაგრამ ეს უქმი ადამიანები ერთს დიდს სამსახურს უწევდნენ ქვეყანასა. გაიგებდნენ თუ არა, მტერი შემოსევას გვიპირებსო, მსწრაფლ შეიარაღდებოდნენ, მოასხდებოდნენ ქვევითა ჯარს გლეხებისასა. გაიმძღვარებდნენ წინ საუკეთესო მეომარ ვაჟკაცსა, მტერს მამაცურად შეებრძოლებოდნენ, უკუ აქცევდნენ და იცავდნენ სამშობლოსა დარბევისა და აოხრებისაგან.

ბატონები მეორე სიკეთესაც სძღვნიდნენ სამშობლოსა. ზოგი მათგანნი მისდევდნენ მწიგნობრობასა, სთარგმნიდნენ უცხო ენებიდან ქართულად კარგ თხზულებებსა, თვითონ თხუზავდნენ ქართულს ენაზე ლექსებსა, მოთხრობებსა, გამოკვლევებსა და ამდიდრებდნენ ეროვნულ ლიტერატურასა.

სრულიად სხვა მდგომარეობას განიცდიდნენ ყმები. იგინი ყოველ ცისმარე დღეს ჯაფასა და გარჯილობაში იყვნენ გარიჟრაჟიდან დაწყებული დაღამებამდინ, თავისუფალი დრო სრულიად არ ჰქონდათ. და ან საიდან ექნებოდათ, როცა ყმებს თავისი ბატონებიც უნდა მდიდრულად ეცხოვრებინათ და თავისი თავი შეენახათ. ეს მით უფრო ძნელი იყო, რომ ეს შრომის შვილები მოკლებულნი იყვნენ ყოველს უძრავს საკუთრებასა. მათი სახნავ-სათესი მიწები და ვენახები ბატონებს ეკუთვნოდათ, და ყმები მოვალენი იყვნენ დიდი ღალა-

კულუხი ეძლიათ მათთვის. ამიტაც არ თავდებოდა უსამართლობა. თვითონ პირადად ყმები შეადგენდნენ სრულს საკუთრებას ბატონებისას. ბატონს შეეძლო ყმა ეყიდნა და გაეყიდნა, როგორც რაიმე ნივთი. თუ ბატონი მოითხოვდა მოსამსახურედ თავისი ყმის ვაჟსა, ან მოახლედ მის ქალსა, ყმა ვალდებული იყო აესრულებინა მისი სურვილი. ერთი სიტყვით, ბატონს ყოველი უფლება ჰქონდა თავის ყმაზე; მხოლოდ არ შეეძლო მისი მოკვლა; მოკვლისათვის სასჯელი მოელოდა, თუმცა მცირედი.

როგორც ხედავთ, ყმობა ნამდვილი მონობა იყო გლეხებისა. ამის გამო, როცა მეფემ, ალექსანდრე მეორემ, გლეხები გაანთავისუფლა ყმობისაგან, მადლიერმა ერმა მას უწოდა მეფე განმანთავისუფლებელი.

ბატონ-ყმობას სხვადასხვა ხასიათი ჰქონდა რუსეთსა და საქართველოში. რუსეთში არსებობდა მუდმივი ჯარი, რომელიც იცავდა თავის ქვეყანას გარეშე მტრებისაგან და ბატონებსაც ეხმარებოდა, როცა გაბრაზებული ყმები ურჩობას გამოიჩენდნენ ხოლმე. საქართველოს მუდმივი ჯარი არა ჰყოლია; ჩვენს ქვეყანას, უმთავრესად, თვითონ გლეხობა იცავდა. იგი იყო მუდამ შეიარაღებული და ხიფათის დროს ქუდზე კაცი გამოჰყავდა ბრძოლის ველზე. ცალ ხელში ეჭირა ჩვენს გლეხობას ხმალი მტერთა წინააღმდეგ, მეორე ხელით აწარმოებდა გუთანს და ქვეყანას საზრდოს უმზადებდა. დიად, ჩვენებურს გლეხს თამამად შეეძლო დაეკვებნა თავისი ღვაწლიანი არსებობა.

როგორც უკვე ვთქვით, ბატონები შეადგენდნენ ცხენოსანს ჯარსა და ქვეითა ჯართან ერთად ებრძოდნენ გარეშე მტრებსა; ხოლო მთელი ქვეითა ჯარი გლეხთაგან იყო შემდგარი. გლეხებსა და ბატონებს შუა არავითარი მესამე ძალა არ არსებობდა, რომელსაც შესძლებოდა გამოსარჩლებოდა ბატონებსა, თუ მათ გლეხობა აუჯანყდებოდა. გლეხები შეადგენდნენ დიდს, მეტად დიდს უმრავლესობას, ბატონები - უმცირესობასა. ეს უმცირესობა ძალაუნებურად უნდა ხათრი-ჯამიანად მოჰქცეოდა უმრავლესობასა, თორემ მოთმინებიდან გამოსულ გლეხებს შეეძლოთ ცუდი დღე დაეყენებინათ შემავიწროებელ ბატონებისათვის. ამის გამო ბატონები რბილად შეღავათით ექცეოდნენ გლეხებსა და ყველაფერს როდი თხოულობდნენ მათგან, რის უფლებასაც მაშინდელი კანონი აძლევდა ამათ. საქმე იქამდინ მიდიოდა, რომ ბატონებს თავისი ყმების დოვლათი საკვებურად ჰქონდათ.

ასეთს ხათრი-ჯამობის განწყობილებას სხვა მიზეზიც ეხმარებოდა ძველს საქართველოში. ცხოვრება მაშინ ძლიერ მარტივი იყო. ამ მარტივს ცხოვრებას მისდევდნენ არა მარტო გლეხები, არამედ ბატონებიცა. ბატონებიც კმაყოფილდებოდნენ შინაურ ნაწარმოებით: ქართული პურით, ქართული ღვინით, ქართული სანოვაგით და ქართული ტანისამოსით. ქართულს ტანისამოსს ჰკერავდნენ ქართველი დერჯიკები, ქართული ქსოვილებიდან, რომელსაც ამზადებდნენ ქართველი ფეიქრები. საფეიქროებით მაშინ მოფენილი იყო არა მარტო ქალაქები, არამედ სოფლებიცა. ძვირფასს ფარჩეულობას, უცხოეთიდან მოტანილს, არ ეტანებოდნენ მაგრე-რივად თვით ბობოლა ბატონები და მათი კნეინები, დიდის სიმდიდრის პატრონები. ერთის სიტყვით, ბატონებს და ქალბატონებს მოთხოვნილება მცირედი ჰქონდათ და ამის გამო მცირედსაც ითხოვდნენ თავის ყმებისაგან. სწორედ ამითი აიხსნება ის მოვლენა,

რომ საქართველო, გარეშე მტრებისაგან აკლების შემდეგ, მალე დადგებოდა ხოლმე ფეხზე და ისევ დოვლათით ივსებოდა. ამითივე უნდა ავხსნათ ისიც, რომ ძველს საქართველოში ბატონებს ვალი არ ემართათ და მამულების დაგირავება ვალის გადასახდელად მაშინ თითქმის გაუგონელი ამბავი იყო ჩვენში.

რუსეთთან შეერთების შემდეგ ბატონ-ყმობამ ჩვენში სხვა ხასიათი მიიღო. ჩვენის ქვეყნის დაცვა გარეშე მტრებისაგან იკისრა რუსის სამუდამო ჯარმა, ჩვენებურმა გლეხობამ ხელიდან გაუშვა თოფ-იარაღი და გადაეჩვია მის ხმარებასა. ბატონებსა და ყმებს შუა ჩამოდგა ახალი, მესამე ძალა - სამუდამო ჯარი და სარჩლი დაუწყო პირველებსა. ბატონებმა დიდი გული მოიცეს, შიში გლეხების უკმაყოფილებისა გაუქრათ და ბევრად მეტი სამსახური მოსთხოვეს მათ. ეს ზედმეტის მოთხოვნა იმანაც გამოიწვია, რომ ბატონებმა მარტივ ცხოვრებას უღალატეს, ევროპის მოდელებს გამოუდგნენ, ქართულ ღვინის ნაცვლად შამპანური შეიყვარეს, ბალებში იწყეს სიარული, ძვირფასს ტანსაცმელში გამოწყობილებმა, ქალაქის თამაშობას გაჰყვნენ, რაც ძველ საქართველოში არა ყოფილა. ვალებში ჩაცვივდნენ და თავისი მამულები პრიკაზსა და ვაჭრებს დაუგირავეს. ყმებს წინანდელზე მეტი გადასახადი დაადეს და ამის გამო ურთიერთობა მებატონეთა და ყმათა შორის გამწვავდა, უწინდელი ხათრი-ჯამობა გაქრა, სიბრაზე და მტრობა ორ წოდებას შორის გაძლიერდა.

რაღა საკვირველია ამის შემდეგ, თუ არამც თუ გლეხები, არამედ ყოველი გონიერი და თავის ქვეყნის ერთგულნი ქართველნი სიხარულით აღივსნენ, როდესაც ხმა გავარდა, მესამოცე წლების დამდეგს, რომ ბატონ-ყმობა უქმდება, ისპობაო. მაგრამ ცოტა გულს დააკლო გლეხობასა და შეგნებულს ქართველობას ორმა გარემოებამ: ჯერ იმან, რომ ბატონ-ყმობის გადავარდნა მთელის სამის წლით დააგვიანა ჩვენში მთავრობამა, და მეორე იმან, რომ ეს რეფორმა, ეს ცვლილება, ისე არ მოხდა ჩვენში, როგორც სანატრელი იყო. მართალია, 1864 წელს ჩვენებური გლეხები პირადად განთავისუფლდნენ, ბატონებს ჩამოერთვათ უფლება მათის გაყიდვისა და ყიდვისა, მათ მოსამსახურედ წაყვანისა და სამუშაოდ დაბარებისა; მაგრამ მამული, განთავისუფლებულს გლეხებს ცოტა მიეზომათ და ისიც იმ პირობით, რომ მეოთხედი მოსავლისა ბატონებისათვის ეძლიათ. ეს მეოთხედი რუსეთში იყო შემოღებული და ჩვენშიაც განაწესეს. მაგრამ რუსეთში მთავრობამ მალე მისცა შეიძლება გლეხებს შეესყიდათ საკუთრებად მიზომილი მიწები, ესრედ წოდებული ნადელები, ჩვენში კი დღემდინ ეს ნადელები შეუსყიდველნი არიან გლეხებისაგან, რომელთაც დიდ ტვირთად აწევთ კისერზე მეოთხედის ძლევა მემამულეების სასარგებლოდ.

ეს მეოთხედი მოსავლისა სრულიად არ შეესაბამებოდა წინანდელს ქართველთ ჩვეულებასა. ჩვენში კეთილი მებატონეები ღალად სჯერდებოდნენ მეათედსა, ხარბნი და შეუწყნარებელნი - მეხუთედსა. მეხუთედზე მეტის აღება ჩვენში არავის გაეგონა არამც თუ ძველს საქართველოში, როდესაც იგი საკუთარ სამეფოს შეადგენდა, არამედ რუსეთთან შეერთების შემდეგაცა. მაშ, რად შემოიღეს ჩვენში ეს მეოთხედი? რუსეთში ასეაო და საქართველოშიც ასე უნდა იყოსო. მოსავლის მეოთხედის გადასახადი იყო მთავარი მიზეზი იმისი, რომ რამდენისამე წლის წინად გლეხები უკიდურესად გაბრაზდნენ მემამულეებზე და ბევრი

მათგანი ბარბაროსულად დასაჯეს. მთავრობას რომ ქართველი გლეხები განთავისუფლებინა მეოთხედისაგან იმავე დროსა, როცა მან რუსი გლეხები მესაკუთრეებად გახადა ნადელებისა, ბარბაროსობას ადგილი აღარ ექმნებოდა ჩვენებურ წოდებათა შორის.

ჩვენდა სანუგეშოდ ახლა მთავრობას გადაწყვეტილი აქვს ქართველს გლეხებს სესხად მისცეს საჭირო ფული ნადელების შესასყიდად. ღალისაგან სრულიად იხსნას, მესაკუთრეებად გარდააქციოს და მემამულეებთან მათს დამოუკიდებლობას ბოლო მოეღოს. ეს სანატრელი რეფორმა როგორც სჩანს, მოხდება ერთის წლის განმავლობაში და მაშინ ჩვენი ქვეყანაც ცოტა მოსვენებას იგემებს.

ამ თებერვლის ცხრამეტს რიცხვში მთელი რუსეთი იდღესასწაულებს ორმოცდაათის წლის იუბილეს გლეხების განთავისუფლებისასა. ქართველობაც, რასაკვირველია, ჯეროვანს მონაწილეობას მიიღებს ამ დღესასწაულში. მაგრამ ჩვენ ამით არ უნდა დავჯერდეთ. სამის წლის შემდეგ, 1914 წელს, ნოემბრის თვეში როდესაც შესრულდება ორმოცდაათი წელიწადი ქართველის გლეხების განთავისუფლების შემდეგ, ჩვენმა ქვეყანამ საკუთარი საიუბილეო დღესასწაული უნდა გადაიხადოს, მით უმეტეს, რომ მაშინ სრულიად მოსპობილი იქნება-ბატონ-ყმობის ნაშთები ჩვენში.